

Bronzano doba

dr Mihailo Zotović

Sa izuzetkom koji predstavlja ravna nekropola u Staparima i relativno brojni slučajni nalazi sa raznih lokacija, bronzanog doba na širem području užičkog kraja uglavnom nam je poznato na osnovu iz grobova pod humkama. Iako je ovakav običaj sahranjivanja bio svojstven stepskim narodima, naročito u oblastima južne Rusije i Kavkaza i podrazumeva polaganje darova i ličnih predmeta pokojnika, što nam pruža mogućnost da se upoznamo sa osnovnim oblicima materijalne proizvodnje tog doba, ipak naša kompletnejša saznanja o razvoju ovog perioda ostaju u izvesnoj meri siromašna, pošto još uvek u ovom delu Srbije nemamo otkrivena, a samim tim i ispitana, bronzanodopska naselja.

Za poznavanje ranog bronzanog doba od naročitog su nam značaja sahranjivanja i nalazi iz humki u Vranjanima, Pilatovićima kod Požege, Drežniku kod Užica i Višesavi kod Bajne Bašte.

Ćilibarska ogrlica
Pilatovići,

Ćilibarska ogrlica koja se završava jednim krupnim komadom ćilibara bademastog oblika u koji je ubačeno jedno bronzano kalotno dugme, čime je pojačan efekat i onako raskošne ogrlice.

Pilatovići - starije gvozdeno doba.
(Narodni muzej - Užice)

Već su pomenuta dva manja keramička suda sa naspramno postavljenim drškama iz humke III nekropole u Vranjanima koji su datovani fazom Bubanj-Hum III, što znači na sam početak bronzanog doba. Ovaj nalaz, odnosno humka III u celini opredeljuju vremenski početak sahranjanja na ovoj velikoj nekropoli koja je otkrivena 1966.godine prilikom rekognosciranja terena. Tri godine kasnije ovde su izvršena iskopavanja na tri od ukupno 30 registrovanih humki koje su inače bile koncentrisane na prostoru od približno 15 hektara i grupisane oko centralne gigantske humke prečnika 50, a visoke 8-10m. Rezultati ovih istraživanja su od posebnog značaja za poznavanje bronzanog doba u ovom delu Srbije, pošto je u okviru jedne kočkaptne nekropole utvrđen duži vremenski i kulturni kontinuitet. Nekropola se nalazi na lokaciji "Veliki lug" u ovom delu Vranjanskog polja gde je otkriveno i pomenuto neolitsko naselje. Humka o kojoj je reč, imala je u samom centru spalište, odnosno ostatke lomače gde je konstatovana masa sagorelih ljudskih kostiju i gde su nađeni napred pomenuti sudovi i jedna oštećena keramička urna sa ostacima spaljenog pokojnika.

Sličan način sahranjivanja zabeležen je na humki I velike nekropole u Pilatovićima, gde je spaljivanje vršeno u centru humke, a spaljeni ostaci polagani u keramičke urne koje su

postavljane u perifernoj radijalnoj zoni, posle čega je grobnica nasipana zemljom dobila svoju kalotu i definitivan izgled. Vrlo sličan način sahranjivanja poznat je iz humki bronzanog doba iz Belotića, s tom razlikom što kremirani ostaci nisu polagani u urne već su ostali na samom spalištu, analogno načinu sahranjivanja na jednoj većoj humki iz sela Guče na kojoj je iskopavanja 1973. godine izvršio Narodni muzej u Čačku.

Sahrnjivanje ostataka kremiranih pokojnika izvršeno u jednoj humki iz Višesave, prečnika 21m, a visine 1,5m pokazuju u odnosu na Vranje, Pilatoviće, Belotić i Guču izvesne razlike. Iskopavanjima Narodnog muzeja u Užicu na ovom objektu 1962. godine utvrđeno je da su ostaci sagorelih kostiju i pepela polagani slojevito u centru humke i da su pri tom zatravani kamenjem. Ostaci spališta ili lomače nisu nađeni, što navodi na zaključak da je kremacija pokojnika izvršena van humke, možda na lomači neke druge humke koja je služila kao neka vrsta zajedničkog centralnog spališta. Inače, humka je imala polukružni periferni venac od krupnijeg kamena i škriljastih ploča, koji je imao ritualnu funkciju. Sasvim slična, skoro identična, situacija zapažena je na jednoj manjoj humki iz Drežnika, gde su istračivanja zaštitnog karaktera izvršena 1959. godine. I ovde su ostaci sagorelih kostiju pokojnika polagani u centralnom delu humke i istovremeno zatravani nemarno slaganim kamenjem, dok je u perifernoj zoni postavljen lučni nezavršeni venac od krupnijeg kamena. Dok je u sučaju Višesave pri završetku sahrane i izgradnje centralne kamene konstitucije kao prilog položen jedan sud tipa dublje zdele sa kratkim cilindričnim vratom i dve naspramno postavljene drške koje nisu prelazile obod, dotele u humki u Drežniku, osim malobrojnih atipičnih fragmenata keramike, nisu zabeleženi drugi prilozi.

Za poznavanje razvijene faze bronzanog doba, pored nekoliko pojedinačnih i grupnih slučajnih nalaza, od posebnog su značaja materijal i sveukupni rezultati sa iskopavanja bronzanodopske nekropole u Vranjanima, nekropole bronzanog i gvozdenog doba u Staparima i Pilatovićima i jedne grobne humke kod Arilja.

Iz Vranjana izdvajamo karakteristične nalaze iz humki I i II. Humka I, prečnika 16 m a visine 1,06 m, bila je zemljane konstrukcije. U samom centru, na dubini od 0,70 m položeni su nepotpuno kremirani ostaci osobe ženskog pola, od kojih je očuvan manji deo kalote lobanje i delimično manji delovi donje i gornje vilice i nadlaktne kosti desne ruke. Od predmeta nađeni su: jedan torkves (ogrlica) od bronzane šipke okruglog preseka sa spiralno završenim krajevima, zatim dva priveska preseka sa duplim diskovima od spiralno uvijene bronzane žice međusobno spojeni vertikalno podignutom spiralnom petljom; fragmentovani ostaci saltaleonske bronzane trake, tri levkasta bronzana ukrasa, koji su izgleda služili kao dekorativni štitnici igala za kosu ili odeću, dva bronzana dugmeta, dve grivne od bronzane šipke segmentnog preseka i otvorenih zadebljanih krajeva, ornamentisane urezanim motivom ribljeg mehura, geometrijskih linija i tačkastih uboda, kao i jedna cílibarska perla koja je najverovatnije pripadala takvoj orglici. Nedaleko do centralnog groba, u istom nivou sa njim, otkrivena je keramička urna sa cilindričnim vratom i četiri simetrično i naspramno postavljene drške na ramenu. Blago prošireni trbuh postepeno se konusno sužava prema ravnom dnu suda. Urna je bila do vrha ispunjena sitnim ostacima sagorelih kostiju i pepela uz nekoliko manjih fragmenata bronzane saltaleonske trake, pokrivene jednim manjim pločastim kamenom.

Humka II, prečnika 19 m a visine 1,30 m bila je takođe zemljane konstrukcije. U samom centru, na dubini od 1,15 m na podlozi od gara i pepela sa tragovima sagorelih kostiju nađen je bronzani nakit kremirane pokojnice. Nađen je jedan torkves sa tragovima linearne dekoracije, jedna igla dužine 40 cm sa ravnom kapom kao kod eksera i probušenim zadebljanjem ispod nje, ornamentisana urezanim linijama, zatim dve grivne trougaonog preseka, dekorisane urezanim motivom rombova, poprečnih linija i girlandi, dva priveska sa

diskovima od deblje bronzane žice međusobno spojena horizontalnom spiralom, nekoliko fragmentovanih nopenringa i nešto fragmenata bronzanog lima koji, izgleda, potiču od dijademe. U drugom grobu, koji je pripadao kremiranoj osobi takođe ženskog pola, na periferiji uže centralne zone nađen je jedan torkves ukrašen snopovima poprečno urezanih linija, dva manja priveska od žice sa spiralnim diskosima i vertikalno podignutom spiralnom petljom, fragmentovani ostaci neopenringa, sve od bronce, kao i jedna fina strelica od tvrdog belog prozirnog kamena. Istom nivou pripada i nalaz tri grivne istog tipa, otkrivene na periferiji uže centralne zone a koje su ležale na prostorno malom sloju pepela i gara. Najverovatnije da se u ovom slučaju radi o ritualnom prilogu koji je povezan sa sahranom u centru humke, čime bi se mogao objasniti i usamljeni nalaz jedne tordirane bronzane igle koja je nađena na drugom kraju humke. Od ostalih nalaza valja pomenuti tri kamene strugalice i jednu malu kamenu sekiru u obliku kalupa, što je, kao i prethodni nalaz, imalo karakter ritualnog priloga.

Dve grivne i jedan torkves istog tipa, kao odgovarajući materijal iz humki I i II u Vranjanima, nađeni su u jednom dvojnom grobu u obliku sanduka u Gubinom Dolu nedaleko od sela Ribašvine, severno od Užica. U pitanju je centralni grob jedne humke na lokaciji Blaškovina, koji je izgrađen od kamenih ploča te podseća na neku vrstu sarkofaga. Skeletni ostaci dva pokojnika pokazuju da su bili orijentisani u dva suprotna smera, od kojih je lobanja jednog ležala na istočnoj, a lobanja drugog na zapadnoj strani. Grivne iste forme kao one iz humke I iz Vranjana, takođe sa ornamentom ribljeg medžura i snopova poprečno urezanih linija, poznate su nam iz skeletnog roba sa nekropole "Mala gradina" u Staparima u kome je takođe bila i jedna bronzana igla za šivenje i jedna zdela blago zaobljenog profila. Sa iste nekropole, iz skeletnog groba 7 potiče slična grivna u čijoj je ornamentici takođe zastupljen motiv ribljeg mehura. Sličan materijal poznat je iz Drenove kod Prijepolja, gde je u jednom spaljenom ženskom grobu nađena grupa bronzanih predmeta koji se sastoje od dve grivne segmentnog preseka, torkvesa ukrašenog urezanim geometrijskim motivima, dva naočarasta priveska od žice, dva spiralna uvojka od žice i jedne igle sa glavom kao kod eksera i proširenim bušenim vratom. Materijal je analogan odgovarajućim nalazima iz humke II u Vranjanima.

Razvijenom periodu bronzanog doba pripada i nekoliko grobova sa nalazima iz nekropole u Pilatovićima. To su nalazi iz humke II, spaljeni grob 1 u kom su ostaci pepela, gara i sitnih nedogorelih kostiju otkrivenim u slobodnom prostoru sloja sa grobnim inventarom koji čine dva kolutasta ukrasa od spiralnog i jedne bronzane žice koji se završavaju kupastim u spiralu formiranim ukrasima, zatim inventar groba 1. humke VI koji je kao i predhodni, pripadao ženskoj individui sa predmetima od bronze: jednim torkvesom, naočarastim priveskom sa podignutom spiralnom petljom, četri nopenringa, dva lunulasta priveska i dva dugmeta i u ovom slučaju ostaci spaljenog pokojnika bili su položeni na zemlju u otvorenom prostoru. U Pilatovićima je u ovom periodu bio praktikovan običaj polaganja kremiranih ostataka u keramičke urne. Takav je slučaj sa grobom, odnosno urnom 2. humke VI koja, na žalost, nije mogla u potpunosti biti rekonstruisana, i u humki IV gde je otkrivena urna od keramike oker i svetlo mrke boje, ukrašena kosim kanelovanim linijama po trbuhi, plastičnim rebrima i bradavičastim ukrasima. Njen oblik naročito je indikativan za razvijenu fazu bronzanog doba.

Iz jedne druge humke iz istog sela, sa lokacije "Đurđevića brdo", koja se nalazi na više stotina metara udaljena od glavne nekropole sa gustom koncentracijom humki, poznat nam je jedan grupni nalaz otkriven sasvim slučajno, 1978. godine, prilikom oranja terena. Sastoji se od više bronzanih predmeta od kojih su karakteristične tri grivne različitih dimenzija segmentnog trougaonog i okruglog preseka ornamentisane geometrijskom

linearnom dekoracijom kod koje je zastupljen i motiv girlandi, dva naočarasta priveska spojena vertikalnom petljom, četiri levkasta ukrasa, kao ona iz centralnog groba humke I u Vranjanima, dugmetima i četiri polumesečasta priveska koja su od značaja za finije hronološko opredeljenje čitavog nalaza. Očigledno je da ovaj, inače vrlo karakterističan materijal, potiče iz bar dve različite celine, o čemu, pre svega, svedoče narukvice otkrivenih i zadebljanih krajeva koje su, kao što je rečeno, različitih profila i dimenzija.

Ovom nalazu dosta je sličan jedan drugi, iz sela Svračkova, sa brdovitog prevoja iznad doline Velikog Rzava, koji bi eventualno mogao poticati sa manje, ravne nekropole. Ostalo je takođe neutvrđeno, kao i za opisani nalaz iz Pilatovića, da li je pripadao skeletnim ili spaljenim grobovima, mada je po prirodi samog materijala izvesno da je pripadao individuama ženskog pola. i ovaj nalaz bronzanog nakita čine uglavnom dve slične grivne, privesci sa diskovima, jedan polumesečasti prvezak, koa i jedan prvezak čiji su diskovi spojeni vertikalnom petljom, dugmeta i sl.

Od drugih predmeta koji imaju karakter slučajnih pojedinačnih nalaza, ili su od značaja za precizniju hronološku periodizaciju, pomenućemo najpre masivnu bronzanu narukvicu sa spiralnim diskosima, ukrašenu geometrijskim motivom urezanih linija, šrafiranih trouglova i tačkastih uboda iz sela Visibabe kod Požege. To je inače tip nakita koji je dosta redak u našim krajevima, ali je dosta rasprostranjen u oblastima od Karpatске kotline i Crnog mora pa sve do Rajne gde se javlja i u većem broju varijateta. Dva para takvih narukvica, koje su uglavnom analogne našem primerku, nalazimo u poznatoj ostavi Lovas kod Vukovara.

Iz centralnog groba u obliku sanduka od većih kamenih ploča jedne zemljane humke iz Duškovaca kod Požege potiče jedan bronzani bodež tzv."mikenskog tipa" dug 39,3 cm, koji se, kao i narukvica iz Visibabe, datuje uglavnom u periodu srednjeg bronzanog doba. Njegova drška nije sačuvana u celini ali na osnovu jednog očuvanog detalja znamo da se završavala konkavnom kapom ukrašenom linearnim ornamentima. U osnovi istom tipu odgovara kratki bronzani bodež iz Crvice kod Bajine Bašte, nađen u jednom ravnom skeletnom grobu koji je bio konstruisan od kamena i kamenih ploča.

Bronzanim dobu nesumnjivo pripada i nekoliko grobova sa velikih nekropola u Krivij Reci i Ražani koje su inače ušle u literaturu kao nekropole starijeg gvozdenog doba. S tim u vezi treba imati u vidu, pre svega, nalaz jednog torkvesa iz Ražane i grivni otvorenih krajeva segmentalnog preseka sa urezanim ornamentikom geometrijskog karaktera, kao i većinu keramičkih urni iz Krive reke, koje oblicima i detaljima odgovaraju bronzanom dobu u Panoniji. Ova napomena, u čije se detalje ne može ulaziti jer se ne raspolaže dokumentacijom sa ovih iskopavanja, u svakom slučaju nameće potrebu delimičnog preispitivanja datovanja pomenutih nekropola, naročito one iz Krive Reke. U svakom slučaju, na osnovu autopsije čitavog materijala, verovatno je da zasnivanje ovih nekropola pada u vreme razvijenog bronzanog doba.

Urna
Arilje,
Keramička urna, lokalitet Davidovića čair - srednje
bronzano doba.
(Narodni muzej - Užice)

Na nekropoli kod Arilja, na lokaciji “Trnjaci”, pored preovlađujućih grobova iz perioda starijeg gvozdenog doba, otkriveni su i stariji bronzanodopski grobovi iz kojih potiče jedan torkves od bronce okruglog preseka i više grivni sa otvorenim krajevima segmentnog preseka.

Za potpunije poznavanje načina sahranjivanja i materijalne proizvodnje razvijenog bronzanog doba, od značaja su rezultati zaštitnih arheoloških iskopavanja na jednoj humki u Arilju na lokaciji “Davidovića čair” izvršenih 1978. godine. Humka je imala prečnik od 20 m, a bila je visoka 2,14 m. Ovde su kremirani ostaci pokojnika polagani na zemlju na otvorenom prostoru, kako pokazuju spaljeni grobovi 1. i 2. i u keramičke urne. Uz ostatke kremacije na otvorenom prostoru od priloga su nađeni ostaci jednog razbijenog keramičkog suda, što je slučaj sa spaljenim grobom 1, dok su uz spaljeni grob 2. bili proloženi jedna narukvica od spiralno uvijene bronzane žice sa tri navoja, jedan naočarasti privezak od bronce i tri perle do staklaste paste ultramarin boje. Tri urne ispunjene ostacima sagorelih kostiju i pepelom bile su mrke boje, širokih trbuha sa kraćim ili višim konusnim vratom i ravnim uskim dnom. Jedna od njih imala je četiri manje bušene drške na prelazu iz ramena u trbu, a druga dve trakaste koje su polazile od oboda a završavale se na ramenu. Inhumacija je zabeležena samo u jednom slučaju i to u centralnom grobu koji je izrađen od nešto krupnijeg rečnog šljunka. Ovde je uz minimalne ostatke skeleta nađen bronzani bodež “mikenskog tipa” sa delimično očuvanom drškom. Očigledno je da je u pitanju sahranjivanje individue muškog pola i nesumnjivog društvenog značaja.

Od ostalih nalaza vredi, zbog njihovog značaja za uže hronološko opredeljenje humke, pomenuti jednu bronzanu grivnu otvorenih krajeva, segmentnog preseka i jedan keramički sud sa jednom trakastom drškom, sa izvučenim jezičkom pri obodu i jednim bradavičastim ukrasom pri dnu. Trbuhan je koso kanelovan, a stopa blago konkavna. Po svom osnovnom obliku i drugim detaljima sud pripada tipičnoj formi vatinske grupe bronzanog doba Vojvodine i do sada je jedini tipičan keramički primerak ove kulturne grupe na širem području užičkog kraja. Njeno prisustvo, ili bolje rečeno jake uticaje u načinu sahranjivanja i materijalnoj proizvodnji potvrđuju, pored ove humke, i nalazi polumesečastih privezaka iz humke u Vranjanima, navedeni grobovi u Pilatovićima, kao i nalaz iz Skakavaca uz drugi odgovarajući materijal.